

## ZSOLDOS ATTILA

## Két hamis oklevélről

## 1. A dajka családja

Ágnes királyné, III. András második felesége, egyik oklevelében úgy rendelkezett, hogy meghagyja IV. László király dajkájának, Menna asszonynak a fiait, György mestert, Pétert és Istvánt Felnémeti, Középnémeti és Alnémeti falvak birtokában, amelyeket egyébiránt azok addig is békésen birtokoltak. A falvak eredetileg az Abaúj megyei vizsolyi ispánsághoz tartoztak (*villas Ffelnempty, Kozepnempty, Olnempty vocatas reginales in comitatu de Abawyuar existentes ad comitatum de Wysol pertinentes*), ám IV. Béla és V. István királyok, valamint feleségeik a dajkának adományozták. Az ezzel kapcsolatos okleveleket azonban – így az oklevél – a tatárok a domonkosok pataki egyházában elégették, s ráadásul Menna egyik fiát, Jakabot, a pataki plébánost (*plebanum de Patok*) is fogságba hurcolták. Minderről, folytatódik az oklevél szövege, Ágnes királyné Lodomér esztergomi érsek, András egri püspök, Tódor mester fehérvári prépost és királyi alkancellár, valamint a pataki domonkosok és ferencesek jelentéséből győződött meg.

Az oklevél, melynek szövege többszörös átírásban maradt ránk,<sup>1</sup> 1295. május 1-jén (*anno domini Mmo CCo nonagesimo quinto, Kalendis Maii*) kelt. A keltezés azonban nyilvánvalóan téves, hiszen ebben az időpontban még élt Fenenna, III. András király első felesége.<sup>2</sup> Ezt a nehézséget semmi esetre sem hárítja el az a körülmény, hogy az oklevél egyik tartalmi átírása a kiadás évét 1296-ra teszi,<sup>3</sup> amikor is Fenenna ugyan már valóban nem élt, viszont Ágnes sem volt még III. András felesége, mivel az 1296. évi eljegyzést követően, a házasság megkötésére csak 1297-ben került sor.<sup>4</sup> Alig hihető, hogy Ágnes már a házasság megkötése – és királynévá koronázása – előtt Magyarország királynéjaként adhatott volna ki oklevelet.

1 Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (= DL) 70 724. (Perényi cs. lt.), kiadása: Árpád-kori új okmánytár. (= ÁÚO) I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874., X. 180. A tanulmány elkészítését az OTKA (ny. sz.: T 029 459. és F 023 410.) támogatta.

2 Fenenna halálának pontos időpontja nem ismeretes, ám 1295. szept. 8-án még élt és nevében oklevelet állítottak ki, l. Hazai okmánytár. (= HO) I–VIII. Kiadják Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891., VII. 242.

3 Kont Miklós nádor 1364. máj. 15-i tartalmi átírása: Dl 90 825., vö. még Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 266 087.

4 *Pór Antal*: Habsburgi Ágnes magyar királyné és Erzsébet hercegasszony, az Árpádház utolsó sarja. Katholikus Szemle 1888. 221–224.; *Wertner Mór*: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, 1892. 576–577.

Ágnes királynénak ugyan más tévesen keltezett oklevele is ismeretes,<sup>5</sup> esetünkben azonban egy egyszerű téves keltezésnél többről van szó. Az oklevél ugyanis Tódor mester királyi alkancellárt egyúttal (székes)fehérvári prépostnak is mondja (*magister Theodorus prepositus Albensis karissimi consortis nostri et vice cancellarius*),<sup>6</sup> márpedig Tódor mester hiteles királyi oklevélben utoljára 1295. április 24-én fordul elő (székes)fehérvári prépostként,<sup>7</sup> április 28-án már győri választott püspök,<sup>8</sup> s ezután kizárólag hamis királyi oklevelekben szerepel mint (székes)fehérvári prépost.<sup>9</sup> Tódor mester egyházi tisztségének megjelölése ily módon – akár 1295. május 1-re, akár 1296. május 1-re helyezük az oklevelet – korszerűtlen, s ez a tévedés egyértelműen arra utal, hogy az oklevél: hamis.

Történetesen abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek segítségével a hamisítás oka is, ideje is nagy biztonsággal megállapítható.

Az oklevélben említett Felnémetit – ma Milhost', Szlovákia – valójában Izabella királyné, IV. László király felesége adományozta István fiának, a szász Mihálynak és feleségének, IV. László dajkájának (*Mychaeli saxoni filio Stephani et uxori sue, nutrici scilicet Ladizlai incliti regis Hungarie*) 1278-ban,<sup>10</sup> s Középnémetit – ma Tornyosnémeti, Magyarország – is ő adományozta ugyanabban az évben szekérnagyának, György mester budai polgárnak (*magister Georgius maior plaustrorum suorum reginalium, civis Budensis*).<sup>11</sup> Az Izabella királyné oklevelében meg nem nevezett dajka kétségtelenül azonosítható az Ágnes királyné állítólagos oklevelében szereplő Mennával, György szekérnagy pedig az asszony egyik fiával,<sup>12</sup> akit egyébként a hamisítvány is megemlíti. A hamis oklevélben feltűnő harmadik falu, Alnémeti – ma Hidasnémeti, Magyarország – megszerzésének körülményei nem ismertek, mindenestre 1299-ben már a család kezén találjuk.<sup>13</sup>

5 HO VI. 352., ahol is a téves, 1290. évi datálás az eredetiben is így szerepel, ld. DL 2213., vö. *Karácsonyi János*: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig (A Történelmi Tár 1908. évi számában megjelent „Pótlások”-kal kiegészítve). Szerk. Koszta László. Szeged, 1988. 80–81. (153. sz.) és Veszprémi regeszták (1301–1387). Összeáll. Kumorovitz L. Bernát. Bp. 1953. 39. (1. sz. jegyz.).

6 ÁÚO X. 180. (javítva DL 70 724. alapján).

7 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke. (= RA) I–II. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp. 1923–1987. 4013. sz., vö. még 4014–4017. sz-okkal is.

8 RA 4018. sz., vö. még *Fejérvataky László*: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885. 143.

9 RA 4028., 4069., 4125. és 4126. sz-ok.

10 Az oklevél eredetije nem maradt fenn, tartalmát részint Garai Miklós nádor 1380. okt. 29-i bővebb szövegezésű (DF 266 088.), részint pedig Kaplai János országbíró 1393. máj. 2-i rövidebb (DL 75 382.) tartalmi átírása tartotta fenn. Mindkét tartalmi átírás a budai káptalan 1304. ápr. 30-i átírásán alapul, melynek eredetije azonban szintén elveszett.

11 Az oklevél csak tartalmi átírásból ismert, 1364: DF 266 087., vö. még DL 90 825. és DF 266 082.

12 Vö. 1319: DF 266 081.

13 DL 70 599., kiadása: ÁÚO X. 351. – A három Németi Árpád-kori történetére összefoglalóan 1. *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I3–IV. Bp. 1987–1998., I. 121–124.

Az oklevélhamisítási ügy kulcsát a három Németi birtokosainak genealógiai kapcsolataira vonatkozó adatok adják a kezünkbe. Egy 1319. évi oklevél szövege előadja, hogy a dajka asszony (*domina nutrix*) – a meg nem nevezett személy nyilvánvalóan azonos Mennával – egyik fiának, Miklósnak a fia, György korábban Lampert országbíró előtt – 1314 és 1319 között tehát<sup>14</sup> – perelte a dajka egy másik fiának, Istvánnak a fiait, Simont, Mihályt és Istvánt Felnémeti, Középnémeti és Alnémeti falvak ügyében. A per végül az említett 1319. évi oklevélben írásba foglalt egyezséggel ért véget. E szerint Felnémeti és Alnémeti falvakon a felek megosztottak, Középnémetit illetően pedig abban állapodtak meg, hogy ha azt György – a dajka már említett fia – kapta adományba, akkor Miklós fia Györgyöt semmiféle jog nem illeti meg a birtokban, ha viszont Középnémeti a dajka vagy más szerzeménye, akkor Miklós fia Györgyöt István fiaihoz hasonlóan rész illeti meg abban (*quod si continencia privilegii magistri Georgii filii nutricis habuerit, quod villa Kezpenemty acquisicio fuerit eiusdem, extunc Georgius filius Nicolai prenotatus nullum ius haberet vel habere posset in eadem. Si vero dicta villa Kuzepnemty acquisicio domine nutricis, aut alicuius alterius extiterit, extunc Georgius filius Nicolai sicut unus ex filiis Stephani porcionem obtineret de eadem*).<sup>15</sup> Ennek a rendelkezésnek egyedül abban az esetben van értelme, ha Menna dajkának két férje volt (nem egy időben, persze). Az egyik az az István fia Mihály volt, aki a már említett 1278. évi oklevélben szerepel.<sup>16</sup> Az ő fia volt György szekérnagy – Középnémeti megszerzője –, valamint az az István, akinek fiaival Miklós fia György pereskedett.<sup>17</sup> Miklós fia György viszont Menna dajka egy másik, ismeretlen nevű férjének unokája lehetett, hiszen csak ennek feltételezésével válik értelmezhetővé az a sajátos helyzet, hogy apját a dajka fiának mondják, ő maga viszont mégsem részesedhetett abból a birtokból, amelyet György szekérnagy kapott adományba.

Mivel Középnémetit, amint azt Izabella királyné már említett 1278. évi oklevele bizonyítja, valójában nem Menna dajka, hanem a fia, György kapta adományba, Miklós fia György 1319 után sem kapott részt a birtokból. Ebbe a helyzetbe azonban a jelek szerint nem akart belenyugodni, s újabb pert indított István fiai, Simon, István és Mihály ellen. Az új eljárás már 1324 őszén megindult,<sup>18</sup> s a perben végül Köcski Sándor országbíró mondott ítéletet. Miklós fia György vélt jogait ez alkalommal sem tudta érvényre juttatni, szempontunkból azonban ennél is érdekesebb, hogy a per során Ágnes királyné állítólagos oklevele még nem jutott szerephez.<sup>19</sup> A hamisítvány először 1346-ban bukkan fel, amikor is az egrí káptalan átírta,<sup>20</sup> ezt követően pedig Miklós fia György fiai, Péter és Jakab próbálták meg felhasználni 1364-ben egy újabb per során.

14 Vö. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) I. 6.

15 1319: DF 266 081.

16 DF 266 088. és DL 75 382.

17 1319: DF 266 081. és 1324: DF 266 087.

18 1324: DF 266 082.

19 1325: DF 266 082., vö. Anjou-kori oklevéltár. (= AOklt) IX. 1325. Szerk. Géczi Lajos. Bp.–Szeged 1997. 23–24. sz.

20 DL 70 724.

A per Kont Miklós nádor Abaúj és Sáros megyék részére tartott 1363. évi közgyűlésén indult, ahol is Péter és Jakab Ákos mestert, valamint fiait, Mikcsét és Lászlót vonták kérdőre amiatt, hogy miért birtokolnak náluk nagyobb részt Felnémeti és Középnémeti birtokokban (*qua ratione ipsi [sc. magister Akus ac Mykch et Ladislaus filii sui] in possessionibus Fulnempty et Kuzepnemty ab ipso maiorem procionem conservarent*).<sup>21</sup> Az alperesek minden kétséget kizáróan az Ákos nemzetiség – Karácsonyi János által Mikcs szlavón bánról elnevezett – Mikcs-ágából származtak,<sup>22</sup> kérdés már most, hogy mi módon kerültek kapcsolatba Menna dajka családjával.

A választ – részben legalábbis – az egri káptalannak az Ákosok által a nádor előtt bemutatott azon 1339. évi oklevele adja meg, amelyben a káptalan átírta saját, 1324. évi oklevelét. Ez utóbbi ugyanis előadja, hogy Középnémeti Mihály fia István fiai, Simon, Mihály és István – akikkel Miklós fia György perbeli ellenfeleiként találkoztunk már – átengedik Felnémeti, Középnémeti és Alnémeti birtokok harmadát Margitnak, Fülöp nádor feleségének, akit a birtokrészek osztály révén illetnek meg (*prout nobilem dominam Margaretam consortem eiusdem palatini facta divisione earundem possessionum inter alios proximos suos contigisset*), s ebbe szomszédosként (*tanquam vicinus ipsarum trium partium possessionum*) beleegyezett bizonyos Mihály fia János is,<sup>23</sup> aki maga is a dajka unokái közé tartozott, mivel szülei Mérai Gyula fia Mihály és Menna dajka egy ismeretlen nevű leánya voltak.<sup>24</sup> Az 1324. évi adat – amellet, hogy fényt derít Druget Fülöp nádor feleségének eddig ismeretlen nevére – részben tisztázza a helyzetet, hiszen tudható, hogy Fülöp nádor és Margit leánya, Klára Mikcs bán Ákos nevű fiához ment feleségül, azaz az 1364. évi perben szereplő Ákosok nyilván anyjuk révén szereztek részt a három Németiben.<sup>25</sup> Másfelől azonban az oklevél újabb kérdést vet fel, csak hogy most már azt lenne jó tudni, hogy Druget Fülöp feleségét, Margitot milyen szálak fűzték Menna dajka rokonságához.

Erre vonatkozóan az egri káptalan egy másik, 1340. évi oklevele igazít el, amely szerint András, Margitnak, Fülöp egykori nádor özvegyének és a néhai Miklós budai polgár leányának a szerviense és megbízottja (*serviens et procurator nobilis domine relicte Philippi quondam palatini, filie videlicet Nicolai quondam civis novi montis Pestiensis, Margith nominate*) bemutatta a káptalan előtt Márton egri püspök 1307. december 12-i oklevelét, kérve annak privilégiumba foglalását.<sup>26</sup> Az ily módon átírt oklevél előadja, hogy egyfelől egy meg nem nevezett dajka fia, György mester és Mihály fia István (*magister Georgius filius domine nutricis et Stephanus*

21 1364: DF 266 087., vö. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Miskolcon őrzött középkori oklevelei. Közreadja: Tóth Péter. Miskolc, 1990. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 28.) 44. sz.

22 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1995.2 111.

23 DF 266 087.

24 Szemere cs. lt. Elenchus, idézi *Györffy Gy.*: i. m. I. 122–123.

25 1351: DL 42 781., vö. *Engel Pál*: Leszármazási táblák a magyar középkor kutatásához (13–16. század). Kézirat. Bp. 1995.

26 1340: DF 266 085.

*filius Mychaelis*), másfelől pedig ugyanazon dajka leányának, Erzsébetnek a lánya, Klára (*nobilis domina Clara neptis eiusdem domine nutricis, filia videlicet domine Elizabeth filie eiusdem nutricis*) abban állapodtak meg, hogy az óbudai káptalan azon oklevelét, amelyet az említett Erzsébet állíttatott ki arról, hogy a dajka birtokaiból sem őt, sem fiait vagy lányait nem illeti meg rész, mert házassága idején ruhákkal és kétszáz márka értékű egyéb ingóságokkal adták át férjének (*die nuptiarum suarum honorifice vestibus ornatam insuper rerum ducentarum marcarum valentium marito suo tradidissent*), most érvénytelenítik, s egyúttal Györgyék elismerik, hogy Klárát és utódait rész illeti meg Abaúj megyei birtokaikban.<sup>27</sup> Tekintettel arra, hogy ezt az oklevelet 1340-ben Druget Fülöp nádor özvegyének *procuratora* mutat-ta be, aligha gondolhatunk másra, mint hogy az 1307-ben említett Klára asszony férje volt az a Miklós budai polgár, akit 1340-ben Fülöp nádor özvegye, Margit apjának mond forrásunk. E Miklós azonosításához nincsenek támpontjaink, mindazonáltal – merőben hipotetikusán – felmerülhet, hogy talán Veydunerius fia Miklósról lehet szó: ez esetben az 1292-ben budai esküdtként szereplő Veydunerius<sup>28</sup> lehetett Menna dajka Erzsébet nevű leányának a férje.<sup>29</sup> Ennek a rekonstrukciónak mindenesetre nem mond ellent, hogy a dajka György nevű fiát is budai polgárnak mondják,<sup>30</sup> akinek személye minden bizonnyal azonosítható az 1289-ben említett György budai esküdtével.<sup>31</sup> A Kont Miklós nádor előtt 1363-ban megindult, s a következő évben a felek egyezségével lezárult perben<sup>32</sup> alperesként szereplő Ákosok leányágon tehát maguk is Menna dajka leszármazottai közé tartoztak: ükunokái voltak a dajka Erzsébet nevű leányának.

Visszatérve mármost Ágnes királyné állítólagos oklevelének ügyére, megállapítható, hogy a hamisítványt valamikor 1325 és 1346 között szerkesztették meg, mivel az oklevelet az 1325-ben lezárult, már említett perben még nem használták fel,<sup>33</sup> 1346-ban viszont már átírták.<sup>34</sup> Ez a körülmény a hamisítás ideje mellett annak céljára is rávilágít. Ha ugyanis a három Németit valóban a dajka kapta volna adományba, akkor azokat illetően minden leszármazottja öröklési igénnyel léphetett volna fel, hiszen a női vagyonban az örökhagyó jogutódai egyenlően részesedtek.<sup>35</sup> Mivel a hamis oklevelet az egri káptalan Druget Fülöp nádor özvegyének kérését teljesítve (*legitimis et congruis postulacionibus eiusdem nobilis domine relicte Phylippi palatini et*

27 1307: DF 266 085.

28 Budapest történetének okleveles emlékei. I. (1148–1301.) (= BTOE) Csánky Dezső gyűjtését kieg. és sajtó alá rend. Gárdonyi Albert. Bp. 1936. 283.

29 A budai Weidner családra l. *Kubinyi András: A budai német patríciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. Levéltári Közlemények* (= LK) 1971. 255.

30 1278: DF 266 087.; 1299: ÁÚO X. 351.

31 1289: BTOE I. 248., vö. *Kubinyi A.*: i. m. 219.

32 1364: DF 266 087.

33 1325: DF 266 082., vö. még AOklt IX. 23–24. sz.

34 DL 70 724.

35 *Illés József: Öröklés a női vagyonban az Árpádok korában. In: Emlékkönyv Nagy Ferenc huszonöt éves egyetemi tanárságának megünneplésére. Bp. 1906. 205–217.*

*iusticie annuentes*) írta át 1346-ban,<sup>36</sup> aligha gondolhatunk másra, mint hogy a hamisítványt ő készítette.

Ezt a gyanút bizonyos körülmények alá is támasztják. A nádor özvegyének anyja, Klára asszony – mint azt az előzőekben láthattuk – már 1307-ben elismertette gyermekeinek a dajka Abaúj megyei birtokaihoz fűződő jogát,<sup>37</sup> s 1324-ben leánya, Margit (Druget Fülöp felesége) valóban birtokolt is birtokrészeket a három Németiben.<sup>38</sup> Hogy mi módon sikerült Margitnak elismertetnie a családdal megalapozott-nak éppen nem mondható igényét, arra vonatkozóan némi felvilágosítással szolgál, hogy 1350-ben arról értesülhetünk: a dajka egyik ükunokáját, István fia Istvánt a Margit ellen elkövetett kártételei miatt fej- és jószágvesztésre ítélte a nádor, aki történetesen Margit sógorának fia, Druget Vilmos volt.<sup>39</sup> Margit tehát a birtokok egy részét megszerezte, kisvártatva azonban perbe keveredett a közeli Szinán élő *hospesekkel*. A vendégtelpepeseknek (*cives seu hospites de Scyna*) a dajka férje, Mihály adott még 1299-ben engedélyt arra, hogy Középnémetiben szőlőt telepítsenek,<sup>40</sup> Margit azonban az akkor megállapított terheken felüli szolgáltatásokat követelt tőlük. Az ügyből per támadt a felek között, amelynek során Margitnak be kellett volna mutatnia azon oklevelét, mely bizonyítja, hogy Középnémeti ősének, a dajkának a szerzeménye volt (*ipsa possessio Kuzepnimity fuisset acquisititia domine nutricis, que fuisset ava domine palatinisse*). Ilyen oklevele azonban Margitnak nem volt – nem is lehetett – éppen nem meglepő tehát, hogy az oklevél bemutatására nem az előírt határidőben, hanem csupán a következő határnapon került sor, amikor is viszont Margit bemutatta Ágnes királynénak a három Németi adományozásáról szóló oklevelét (*quasdam litteras privilegiales domine Agnetis quondam regine Hungarie, que super collacione possessionum Kuzepnimity, Olnemity et Vegnemity quibusdam nobilibus facta emanatas*).<sup>41</sup> A jelek szerint tehát, Druget Fülöp nádor özvegye a szinai *hospesek* ellen folyó pere során, az említett két határnap között készítette el az Ágnes királyné nevére hamisított oklevelet. A hamisítvány utóbb – nem tudni, hogyan – a dajka ismeretlen nevű férjétől született leszármazottai kezébe került s 1364-ben már ők mutatták be Kont Miklós nádor előtt.<sup>42</sup> A hamisítványt azonban nem ők készítették, amit az előbbieket mellett az is bizonyít, hogy ez esetben elegendő lett volna, ha Ágnes állítólagos oklevelében a dajka fiai között felsorolják ősüket, azt a Miklóst is, akinek fia, György már az 1310-es években pereskedett Középnémeti birtoklásáért.

Érdemesnek tűnik végezetül röviden elidőzni annak vizsgálatánál, hogy Ágnes királyné állítólagos oklevele a nyilvánvaló hamisítás ellenére megőrzött-e hiteles információkat. E kérdés annál is inkább vizsgálatot igényel, mert történetírásunk

36 1346: DL 70 724.

37 1307: DF 266 087.

38 1324: DF 266 087. H 44

39 1350: DF 266 087. és DL 42 781. I 45

40 1299: ÁÚO XII. 649.

41 1347: DL 3796. (Tördékes kiadását 1. ÁÚO XII. 648–650.) H 47

42 1364: DF 266 087.

mindeddig – hitelesnek vélvén az oklevelet – felhasználta az abban szereplő adatokat.<sup>43</sup> Tudván immár, hogy az oklevél hamis, és ismervén a hamisítás okát is, aligha tartható hitelesnek az oklevél azon információja, amely szerint a három Németit a dajka kapta volna adományba IV. Béla és V. István királyoktól, valamint feleségeiktől (*dominus Bela et Stephanus illustres reges Vngarie et consortes eorundem [...] villas Ffelnempty, Kozepnempty et Olnempty vocatas [...] contulissent*). Hasonlóképpen bizonyosra vehető, hogy erről a meg nem történt adományról a dajka családjának valójában nem voltak olyan oklevelei IV. Bélától, V. Istvántól és IV. Lászlótól, illetve Mária, Erzsébet és Izabella királynéktól (*valida instrumenta Bele, Stephani et Ladizlai serenissimorum regum Hungarie ac privilegia domine Marie consortis regis Bele, et domine Elyzabeth relicte regis Stephani et domine Isabelle consortis similiter regis Ladizlai*), amelyeket a tatárok a domonkosok pataki rendházában elégethettek volna (*eadem privilegia seu instrumenta in ecclesia fratrum predicatorum de Patok per Tartaros fuissent concremata*):<sup>44</sup> ilyen oklevelek vélhetően soha nem voltak, említésüket nyilvánvalóan csak azért szőtték bele Ágnes királyné állítólagos oklevelének szövegébe, hogy az abban foglaltak iránti bizalmat erősítsék.

Más megítélés alá esnek ugyanakkor a hamisítvány azon információi, amelyek a hamisítás tényével nem függnek össze. Ezek esetében okkal feltételezhető ugyanis, hogy a dajka rokonságában élő családi hagyományból származnak, s ily módon egyáltalán nem

lehetetlen, hogy hitelesnek tekinthetők. Ez annál bátrabban feltehető, mert némelyiküket hiteles forrásaink adatai is megerősítik. Bizonyosra vehető például, hogy a Felnémetit adományul elnyerő István fia Mihály felesége valóban dajkaként szolgált a királyi család gyermekei mellett: így említi az asszonyt az 1278. évi adománylevelél,<sup>45</sup> s utódait még évtizedek múltán is „a dajka” fiaiként, lányaiként vagy unokáiként ismerték.<sup>46</sup> Az viszont már korántsem ilyen egyértelmű, hogy az asszony pontosan kinek a dajkája volt. A hamisítvány részint V. István király fiát, László herceget – a későbbi IV. László királyt – említi, részint pedig V. István leányát, Máriát, aki „most” (Anjou) Károly szicíliai király felesége (*dominam Mariam filiam eiusdem regis Stephani consortem nunc Karoli illustris regis Sicilie et per consequens Ladizlaum [...] regem Vngarie proprio lactavit ubere*).<sup>47</sup> Izabella királyné adománylevelének bővebb tartalmi átírása viszont úgy tudja, hogy a dajka előbb V. István Margit nevű leányát, utóbb pedig a király fiát, László herceget szoptatta (*in officio nutricis primum dominam Margaretham sororem dicti domini [...] regis [sc. Ladizlai] et consequenter dictum dominum regem a primis cunabulis lactando*).<sup>48</sup> A két változat nem zárja ki egymást, mindenestre a kérdés – mely, valljuk meg, történeti szempontból aligha

43 L. pl. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp. 1899.2, II. 566.; *Györffy Gy.*: i. m. I. 123.; *Székely György*: Egy elfeledett rettenés: a második tatárjárás a magyar történeti hagyományokban és az egyetemes összefüggésekben. Századok 1988. 72.

44 ÁÚO X. 181.

45 1278: DF 266 088., vö. DL 75 382.

46 1307: DF 266 085.; 1314: DF 266 084.; 1319: DF 266 081.

47 ÁÚO X. 181.

48 1278: DF 266 088.

minősíthető kardinális jelentőségűnek – ma már nem dönthető el. Az viszont annál inkább figyelmet érdemel, hogy az 1278. évi oklevél V. István király olyan leányáról tesz említést, aki mindeddig ismeretlen volt.<sup>49</sup> Pontosabban fogalmazva: V. István családjában a kutatás – Katalin, Mária, Erzsébet és Anna mellett – egy ötödik, ismeretlen nevű leány létével is számolt, aki Szventszláv Jakab bolgár uralkodó felesége, vagy legalábbis jegyese volt.<sup>50</sup> Mindaddig, amíg ellenkező értelmű adat elő nem kerül, célszerűnek látszik azt gondolni, hogy a két hercegnő azonos egymással, azaz az 1278. évi oklevélben említett Margit volt Szventszláv Jakab felesége.

Vannak végezetül a hamisítványban olyan adatok, amelyek ellenőrzése, források híján, lehetetlen. Csak Ágnes királyné állítólagos oklevele őrizte meg annak emlékét, hogy a dajkát Mennának hívták, továbbá csak itt találkozunk két fiával, Péterrel és Jakabbal. E Jakabról a hamisítvány azt állítja, hogy pataki plébános volt és a tatárok – nyilván az 1285. évi ún. második tatárjárás alkalmával – elhurcolták, közben felégették a domonkosok pataki

rendházát is. Ha biztosan nem is mondhatunk e történetet illetően, tény, hogy Patakon valóban volt a domonkosoknak rendházuk,<sup>51</sup> miként az is igazolható, hogy az ország ezen északkeleti részét valóban súlyosan érintette az 1285. évi tatár betörés.<sup>52</sup> Ezért aztán, talán nem megy túl az ésszerű kockázatvállalás határain, ha ez esetben megbízunk a családi hagyományban.

## 2. A pacsai Jónás nemzetség nemessége

1358. július 23-án Kont Miklós nádor közgyűlést tartott Zala megye nemesei és más jogállású lakosai részére Mándhida mellett. A gyűlés<sup>53</sup> során Boksai (*de Boxa*) Péter fia Lőrinc és apai unokatestvére (*frater eiusdem patruelis*), Jónás fiának, Miklósnak a fia, János azzal a panasszal állt elő, hogy a megyében fekvő Pacsa birtok egy része őket illeti meg, ám ennek ellenére Pacsai (*de Pacha*) István a birtokrészt jogtalanul

49 *Wertner M.*: i. m. 499–500.; *Kristó Gyula*: V. István. In: *Korai magyar történelmi lexikon* (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994. 294.

50 L. az előző jegyzetben idézett munkákat, ill. *Kristó Gyula–Makk Ferenc*: *Az Árpádok* (genealógiai tábla, 5. lap). In: *Korai magyar történelmi lexikon* i. m. 65. – *Pauler Gyula* viszont kétségbe vonta, hogy Szventszláv Jakab felesége V. István leánya lett volna, l. *Pauler Gy.*: i. m. II. 537. (205. sz. jegyz.).

51 *Nikolaus Pfeiffer*: *Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241–1242*. Zürich, 1913. 43–44., 150., vö. még 1238: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. (= Zichy) I–XII. Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál. Pest–Bp. 1872–1931., I. 3.

52 *Szabó Károly*: *Kun László 1272–1290*. Bp. 1886. 117–119.; *Pauler Gy.*: i. m. II. 386–387.; *Székel Gy.*: i. m. 68–72.

53 Az intézményre összefoglalóan l. *Istványi Géza*: *A generális congregatio*. LK 1939. 50–83. és 1940–1941. 179–207., ill. *Tringli István*: *Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről*. Történelmi Szemle 1997. 387–400. és *Uő*: *Jagelló-kori levelesítő jegyzék Zalából*. LK 1998. 3–31. A Zalában tartott nádori közgyűléseket illetően l. *Holub József*: *Zala megye története a középkorban*. I. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929. 167–191.



elfoglalva tartja. Állításuk bizonyítására bemutatták IV. Béla király fiának, „István úrnak, [...] Erdély és Stájerország hercegének és a kunok urának” (*domini Stephani [...] ducis Transsilvani et Stirie ac domini Comanorum*) 1260. évi kiváltságlevelét,<sup>54</sup> amely szerint István herceg Ine fiait, Istvánt és Márkot, továbbá Jónást és Vydust, valamint más rokonaikat (*cognatis et propinquis eorundem*), a zalai vár jobbágyait hűséges szolgálataik viszonzásaképpen birtokukkal együtt a királyi nemes szerviensek közé helyezte át, s földjüket embere, Csabi (*de Choby*) Gothard által a zalai konvent tanúbizonyosága mellett meghatároltatta.

A birtokfoglalással megvádolt s a közgyűlésen hasonlóképpen személyesen jelen lévő Pacsai István a maga birtokjogának igazolására négy oklevelet mutatott be. Ezek adatai alapján birtokjogának eredete az alábbiak szerint rekonstruálható.

1283. május 13-án kiállított oklevelével IV. László király Buzád nembéli Buzád fia Atyusz (*Ochuz*) ispánnak adományozta a zalai vár Pacsa nevű földjét.<sup>55</sup> Rajki (*de Rayk*) Egyed királyi ember a zalai konvent tanúbizonyosága mellett még az évben végrehajtotta a beiktatást a szomszédok és határosok jelenlétében, mégpedig ellentmondás nélkül.<sup>56</sup> Nyolc évvel később, 1291-ben, pacsai birtokát Atyusz a zalai konvent előtt nővére fiának, Onth fia Jánosnak adta részint a rokonság okán, részint pedig János iránta tanúsított odaadása viszonzásaképpen, s a birtokkal együtt átadta Jánosnak IV. László adománylevelét is.<sup>57</sup> Végül pedig 1326-ban Lőrinte (*de Leurenthe*) Onth fia János ispán<sup>58</sup> bemutatta I. Károly előtt a zalai konvent Atyusz 1291-ben tett adományáról kiállított oklevelét, s azzal a kéréssel fordult az uralkodóhoz, hogy Atyusz adományát megerősíteni és a pacsai birtokot a király „új adományának címével” (*nove donacionis sue titulo*) neki és fiának – ti. az 1358. évi nádori

54 1260: Zala vármegye története. Oklevéltár. (= Zala) I–II. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Bp. 1886–1890., I. 36–38., vö. még 1260: Zala I. 35–36. Ennek az oklevélnek az 1358. évi tartalmi kivonatát közli kétszer is Wenzel, I. ÁÚO VII. 524–525. és XI. 483–484., ám az átíró oklevelet tévesen 1354-re datálja. A helyes keltezésre l. DL 505. Mivel Holub József az ÁÚO idézett helyeit vette figyelembe a zalai nádori közgyűlések listájának összeállításakor, a listáról az 1354. évi gyűlés törlendő.

55 1283: Zala I. 590–591.

56 1283: Zala I. 592–593. A zalai oklevéltár 1271. évi kelettel közli a zalai konvent azon oklevelét, amely szerint IV. László parancsára Miklós zalai ispán elhatárolta az Atyusznak adott birtokrészt bizonyos pacsai nemesek javaitól (Zala I. 61–65.). Az oklevél keltét Karácsonyi 1281-re módosította arra hivatkozva, hogy (1.) IV. László csak 1272-től uralkodott, (2.) 1271-ben Miskolc nembéli Panyit volt a zalai ispán, l. *Karácsonyi J.*: A hamis i. m. 74–75. 119. sz. Mivel azonban IV. László csak 1283-ban adományozott Atyusznak Pacsán földet, nyilvánvaló, hogy a zalai konvent oklevele nem keletkezhetett 1281-ben, hanem csak 1283-ban vagy azt követően. Az 1280 és 1290 között tevékenykedő zalai ispánok közül az itt említett Miklós és az 1285-ben oklevelet kiadó Dénes királynéi tárnokmester (DF 233 328.) nevét ismerjük, így Miklós zalai ispánságát, s ennek folyamán a zalai konvent kérdéses oklevelének kiállítás idejét 1283 és 1285, ill. 1285 és 1290 közé helyezhetjük. Tekintettel arra, hogy az oklevélben írásba foglalt ügy szervesen kapcsolódik az 1283. évi adományhoz, valószínűbbnek tarthatjuk az 1283 és 1285 közötti időpontot.

57 1291: ÁÚO XII. 524., vö. 1358: Zala I. 591.

58 Ti. a Lőrinte nemzetség Karácsonyi János által „pacsai”-nak nevezett ágából, l. *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek i. m. 811., vö. még *Solymosi László*: Hospes kiváltság 1275-ből. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Kredics László. Veszprém, 1984. 22–27.

közgyűlésen perbe vont Pacsai –, Istvánnak örökre biztosítani (*perpetuare*) kegyeskedjék, ami meg is történt.<sup>59</sup>

Az előterjesztett bizonyítékok meglehetősen határozott vonásokkal rajzolják meg az 1358. évi birtokper hátterét. Míg az alperes Pacsai István több hiteles oklevéllel alátámasztott, ellentmondásoktól mentes elbeszéléssel volt képes igazolni a maga jogait, a pert kezdeményező Lőrinc és János csupán egyetlen *instrumentumra* hivatkozott. Ráadásul, amint azt diplomatikai irodalmunk megállapította, az 1260-ra datált, István herceg neve alatt kiállított oklevél valójában hamisítvány.

Karácsonyi János négy érvet hozott fel az oklevél hamis voltának igazolására. Ezek szerint (1.) István herceg nem viselhette az oklevél *intitulatio*jában szereplő „dux Transsilvanus et Stirie” címet, (2.) a *datum per manus* formulában szereplő Benedek István hercegnek nem kancellárja volt – mint azt az oklevél állítja –, hanem alkancellárja, (3.) ugyanez a Benedek egyúttal aradi prépostként is szerepel az oklevélben, márpedig ezt az egyházi méltóságot csak 1263-ban nyerte el, s végül (4.) elesik az a lehetőség is, hogy 1263-ra helyezzük az oklevél keltét, mert István herceg „akkor” – így Karácsonyi – „már nem rendelkezett Zala megyében”.<sup>60</sup> Karácsonyi megállapításait utóbb Szentpétery Imre is elfogadta, azzal a megjegyzéssel azonban, hogy a „dux Transsilvanus et Stirie” cím egy „egyebekben kifogástalan” oklevél esetében „éppen a stájer hercegség elveszése utáni időben [...] talán valahogy értelmezhető is volna”, ám mivel „az oklevél egyéb nem menthető szabálytalanságokat is mutat, [...] címzését is a hamisítás jeléül tekinthetjük”.<sup>61</sup>

Karácsonyi és Szentpétery érvei önmagukban is kétségtelenné teszik az István herceg nevében kiállított oklevél hamis voltát, mindazonáltal nem terjednek ki minden ide vonható körülményre. A herceg állítólagos oklevelének hamis volta mellett felhozható bizonyítékként számításba veendő az is, hogy az oklevélben megnevezett kiváltságoltak jogállása szintén ellentmond más, hiteles forrás adatának. A hamis oklevél ugyanis a királyi nemes szerviensek státusát elnyerő személyeket, tudniillik Ine fiait, Istvánt és Márkot, valamint Jónást és Vydust, továbbá más, név szerint meg nem nevezett rokonaikat a zalai vár jobbágyainak (*jobagiones castri Zaladiensis*) mondja. A zalai konvent 1283-ban kiállított s 1358-ban az alperes Pacsai István által bemutatott oklevele szerint azonban Atyusz ispán birtokbaiktatásakor a pacsai várnépbeliek (*populis scilicet castrensibus in eadem terra existentibus*) közül jelen volt – mások mellett – bizonyos Jónás és Vydus is.<sup>62</sup> Abban a szerfelett valószínűnek tetsző esetben, ha az 1283. évi hiteles oklevélben említett Jónás és Vydus nevű két várnépbeli azonos személy volt a hamis oklevélben szereplő Jónással és Vydussal, a hamis oklevélben megnevezettek nemcsak királyi szerviensi jogállást nem nyertek 1260-ban István hercegtől, de még várjobbágyok sem voltak. Ilyen körülmények kö-

59 1326: Zala I. 591–592.

60 *Karácsonyi J.*: A hamis i. m. 24–25., 117. sz. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ezen oklevél hamis volta maga után vonja a zalai konvent neve alatt kiállított, szintén 1260-ra datált metális (Zala I. 35–36.) hamisságát, l. *Karácsonyi J.*: A hamis i. m. 24–25., 116. sz.

61 *Szentpétery Imre*: V. István ifjabbkirálysága. Századok 1921–1922. 81–82., vö. RA 1771. sz.

62 1260: Zala I. 37. és 1283: Zala I. 592.

zött méltán tarthat számot figyelmünkre az 1358. évi ügyben ítéletet mondó nádor döntése.

Kont Miklós nádor ítélete az alperes Pacsai István mellett szól, ami a felek által beterjesztett bizonyítékok ismeretében aligha nevezhető meglepőnek. Magánál az ítéletnél jóval tanulságosabb ugyanakkor annak indoklása, főként azért, mert a felperesek által bemutatott oklevélben a nádor a hamisítványt nem ismerte fel. Bokasai Lőrinc és Miklós fia János keresetének elutasítását a nádor így indokolta: „ám-bár bizonyítást nyert, hogy István herceg úr mondott kiváltságlevelének az erejével hűséges szolgálataik számos érdeméért Péter fia Lőrinc és Miklós fia János mondott őseit és azok örököseinek utódait az említett várjobbágyság szégyenéből ugyanazon István herceg úr kivette és a nemes királyi szerviensek csapatába és testületébe áthelyezte a határok megkülönböztetése révén elkülönített mondott földjükkel együtt, mégis, [...] az ország bevett jogszokása semmiképpen sem engedi meg, hogy a hercegek a királyi tulajdonokban és a király joghatóságaiban valakiket is a maguk állapotának szégyenfoltjából kiemelhessenek és a nemesség kiváltságait megadhassák, s birtokokat is adományozhassanak királyi beleegyezés és egyetértés nélkül” (*verum licet dictarum litterarum privilegiarum ipsius domini Stephani ducis vigore pro multiplicibus fidelium servitorum suorum meritiis obsequiis predictos progenitores ipsorum Laurencii filii Petri et Johannis filii Nicolai ac eorundem heredum successores a labe premissi iobagionatus castri per eundem dominum Stephanum ducem exemptos in numerumque et collegium nobilium serviencium regalium aggregatos fuisse cum dicta terra ipsorum metali distincione separata comprobaverint, attamen [...] duces in regalibus proprietatibus et regis iurisdiccione quospiam a sue condicionis nota eximere et nobilitatis prerogativa predotare, possessiones eciam conferre absque regio beneplacito et consensu nullatenus posse iuridica admittit regni consuetudo approbata*).<sup>63</sup>

Az ily módon összefoglalt és nyilvánvalóan általános érvényűnek tekintett jogelvet a nádor a konkrét eset további három körülményével egészítette ki ítélete indoklásában. Döntése meghozatalakor figyelembe vette, hogy István herceg trónralépte után nem erősítette meg „királyi hatalma oltalmával” (*sue regie auctoritatis patrocinio*) hercegekori intézkedését, továbbá utódai sem tettek így, s végül pedig a felperesek sem bármiféle más okmánnyal, sem a megyebeli nemesek tanúságtételével nem tudták igazolni a birtokrész felett a herceg – állítólagos – adományától számított uralmukat, szemben az alperessel, aki birtokjogát említett okleveleivel, háborítatlan birtoklását pedig azokon felül a megyebeliek *testimonium*ával is bizonyította.<sup>64</sup>

A nádori ítélet fentiekben összefoglalt indoklása két szempontból is különös figyelmet érdemel: fényt vet ugyanis arra, hogy miként vélekedett az Anjou-kor derekán az ország első világi bárója egyfelől a várjobbágyságról, másfelől pedig IV. Béla király fiának, Istvánnak a hercegi hatalmáról.

63 1358: Zala I. 593.

64 1358: Zala I. 593–594.

Az előbbi kérdést illetően sokat mondó, hogy az ítéletlevél „a várjobbágyság szégyenéből” (*a labe [...] iobagionatus castri*) történt kiemelésről tesz említést István herceg állítólagos intézkedéséről szólván. A kifejezést nagy biztonsággal tekinthetjük a nádor véleményét híven tükröző fordulatként, hiszen az előtte bemutatott – hamis – oklevél nem élt ezzel vagy ehhez hasonló megfogalmazással: ott egyszerűen csak „a zalai várunk jobbágysága alól” (*a iobagionatu castri nostri Zaladiensis*) való felmentés szerepel,<sup>65</sup> azaz a szöveg értelemszerűen nem származhat onnan. Másfelől ugyanakkor az is tudható, hogy valójában nem Kont Miklós nádor egyéni véleményalkotásának bukkantunk a nyomára, hanem a nádor szavai egy általános felfogás keretei közé illeszkednek, amit kielégítően bizonyítanak a kérdéses megfogalmazás Árpád-kori párhuzamai.<sup>66</sup> E felfogás szerint a várjobbágyság „szabadság” (*libertas*) a közsabadsághoz, illetve az utóbb nemesinek elismert királyi szerviensi kiváltságokhoz képest csupán „szégyenfolt”-nak (*labes*) számított.<sup>67</sup> Nem kevésbé figyelemre méltó az sem, hogy Kont Miklós szerint István herceg állítólagos intézkedése „a királyi tulajdonokban és a királyi joghatóságaiban” (*in regalibus proprietatibus et regis iurisdictionibus*) okozott kárt, ami kétségtelenné teszi, hogy a nádor az említett fogalmak, végső soron tehát a királyi adományozási jog alá tartozónak tekintette a várjobbágyságot és a várjobbágyságon lévő birtokokat. Ez a vélemény annál is inkább figyelemre méltó, mert nem sok kétséget hagy afelől, hogy a várjobbágyság jogállás alapvető jellemzőjét, a királyi tulajdonban állást az Anjou-korban is számon tartották, miközben a várjobbágyság birtoklás megítélése a 14. század folyamán többszöri változáson ment át.<sup>68</sup>

Rátérvén a hercegi, illetve ifjabb királyi hatalom Anjou-kori megítélésének kérdésére, Kont Miklós nádor 1358. évi oklevelének álláspontját abban foglalhatjuk össze, hogy a herceg nem hozhat királyi jogokat érintő kérdéseket, nem adhat státust érintő kiváltságot vagy birtokadományt, s ha mégis megtenné, intézkedése csak akkor bírhat jogi erővel, ha azt vagy – immár királyként – ő maga, vagy valamely királyi utóda megerősítette. Ez a vélemény a középkor későbbi időszakából is ismert: Werbőczy István lényegében ugyanezt tanítja a *Hármaskönyv* II. részének 14. címé-

65 Zala I. 593. és 37.

66 L. pl. 1272: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. (= UB) I–IV. Bearb. von Hans Wagner, Irntraut Lindeck-Pozza. Graz–Köln–Wien, 1955–1985., II. 13–14.; A Kárász-család oklevelei. LK 926. 245–246.; 1273: RA II/2–3. 53., UB II. 39.; 1281: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (= CD) I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae 1829–1844., V/3. 91.; 1300: *Palásthy Pál*: A Palásthyak. I–III. Bp. 1890–1891., I. 31., stb.

67 Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Bp. 1983. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 100.) 222–225.; Zsoldos Attila: A várjobbágyság jogállás kialakulása. Hadtörténelmi Közlemények 1993. 2. sz. 21–23.

68 Vö. Gerics József–Ladányi Erzsébet: Nemesi jog – királyi jog a középkori magyarországi birtoklásban. In: Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp. 1995. (METEM-könyvek 9.) 288 és Zsoldos Attila: A várjobbágyság birtoklás megítélésének változásai a tájárjárás követő másfél évszázadban. Aetas 1990. 3. sz. 13–24.

ben.<sup>69</sup> Ez a megfelelés alkalmas arra, hogy megerősítse a Hármaskönyv megbízhatóságára vonatkozó ismereteinket, ugyanakkor viszont arról is árulkodik, hogy mind Kont Miklós nádor a 14. század közepén, mind Werbőczy a 16. század elején tökéletesen félreértette István herceg – a későbbi V. István – ifjabb királyi hatalmának mi-  
benlétét.

A területi kormányzathoz jutott Árpád-házi hercegek ugyanis számos vonatkozásban királyi jogokkal éltek, s közülük is kiemelkedett IV. Béla idősebb fiának a hatalma. Amint az köztudomású, a herceg 1262-től kezdődően „Magyarország ifjabb királyá”-nak (*iunior rex Hungariae*) címeztette magát jelezvén, hogy apja és a maga királykodása között csak az *aetas*, de nem az *auctoritas* tekintetében van különbség. István ifjabb király tényleges helyzetét mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a kortársak – mind bel-, mind külföldön – az apát, IV. Bélát és a fiút, István ifjabb királyt egyaránt „Magyarország királyá”-nak (*rex Hungariae*) tekintették. Az Anjou-korban viszont a királyi hercegek távolról sem jutottak olyan széles körű hatalomhoz, mint Árpád-házi elődeik. I. Károly eleve tartózkodott attól, hogy fiait területi hatalomban részesítse, így a trónörökös Lajosnak is be kellett érnie a hagyományos hercegi birtokszervezet feletti jogok gyakorlásával.<sup>70</sup> Nagy Lajos utóbb öccse, István herceg kormányzása alá bocsátott ugyan bizonyos területeket, mindazonáltal a herceg önállósága jóval az Árpád-házi hercegek által gyakorolt hatalmat jellemző szint alatt maradt.<sup>71</sup> Nyilvánvalónak tűnik, hogy 1358-ban Kont Miklós nádor számára nem az Árpád-kori hercegek nagyfokú önállósága, hanem a kortárs, az alig néhány évvel korábban elhunyt Anjou István helyzete jelentette a mintát a hercegi hatalom jellegének megítélésékor.

Álláspontja – hasonlóan a várjobbágyság értékeléséhez – saját korának közmeggyőződéséből fakadt, amint az egy másik ügygel kapcsolatban keletkezett ítéletlevélből nagy biztonsággal megállapítható. Egy per során ugyanis Szécsényi Tamás országbíró előtt bemutatták István ifjabb király 1267. évi oklevelét, amellyel az ifjabb király Drug fia Sándor szabolcsi ispánnak adott több birtokot, így viszonzván azokat a szolgálatokat, amelyeket Sándor a IV. Béla ellenében 1264–1265-ben vívott harcok során teljesített. Az országbíró 1353. évi ítéletében nem pusztán azt jegyezte meg rosszállóan, hogy István herceg „apja [...] Béla király úr életében és uralkodása alatt kevésbé megengedett módon Magyarország ifjabb királyának címeztette magát okleveleiben” (*dominus Stephanus dux, qui se regem iuniozem regni Hungarie vivente et regnante [...] domino Bela rege, patre suo, in suis litteris scribi minus licite fecerat*), hanem Drug fia Sándorról, éppen az oklevélben részletezett érdemei alapján, azt is megállapította – utólag, persze –, hogy „az ország nyilvánvaló hűtlene és a hűtlenség bélyegével megterhelt” (*manifestus regni infidelis et infidelitatis nota denigratus*) sze-

69 Werbőczy István: Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve. Bp. 1897. (Magyar Törvénytár) 250–251. (II. 14. 15. §.)

70 Vö. pl. Zala I. 332.

71 Az Árpád-kori hercegi hatalom szuverenitásának kérdéseire és az Anjou-kori viszonyokkal való egybevetésére összefoglalóan I. Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979. 66–83.

mélynek tekintendő.<sup>72</sup> Az 1353. és 1358. évi oklevelek együttes tanúsága egyúttal arra is rámutat, hogy a 14. század közepén nem tettek különbséget az általunk vizsgált szempontból a későbbi V. István 1262 előtti, hercegi és 1262 utáni, ifjabb királyi méltósága között.

Az elmondottak ismeretében az 1260. évre datált hamis oklevélben említett személyek utódainak nemességét illetően az alábbiak szerint foglalhatunk állást. IV. László 1283-ban Atyusz ispán javára tett adománya a jelek szerint nem juttatta magánkézre a zalai vár pacasai birtokainak teljességét, hiszen a beiktatáskor, illetve a határok leírásakor részben várnépbelieket, részben várjobbágyokat említenek határosokként.<sup>73</sup> Hogy a többiek sorsa mi lett, nem tudjuk, ismereteink szerint csupán az valószínűsíthető, hogy Jónást és Vydust – valamint a hamis oklevélben említett rokonaikat – a zalai várispánság fennállásának idején nem adományozták el. A várszervezet felbomlásával, jóllehet várnépi státusuk változatlan maradt, megszűnt az életük hagyományos rendjének kereteket adó intézmény.<sup>74</sup> Rájuk és a hozzájuk hasonló helyzetbe került társaikra vonatkozott I. Károly azon 1334. évi parancsa, mely elrendelte, hogy Zala megye hatósága a jogtalanul elfoglalva tartott zalai várföldek mellett a várnépbelieket is kutassa fel, s rendelje vissza köteles szolgálatukra (*debita eorum servicia*).<sup>75</sup> Jónásék és leszármazottaik azonban, úgy tűnik, elkerülték az ismétlődő zalai földvizsgálatok<sup>76</sup> lefolytatóinak figyelmét, amiben szerepe lehetett annak is, hogy a rokonság idővel Boksára költözött.<sup>77</sup> 1358-ban aztán az ismeretlen időben és körülmények között hamisított oklevéllel próbálták meg nemesi jogon birtokrészt szerezni maguknak. A kísérlet kudarccal végződött ugyan, ám a nádori ítélet a felperesek státusának ügyében semmiféle következménnyel nem járt. Ennek alapján okkal gondolhatunk arra, hogy az 1358. évi ügy felpereseinek esetében olyan, az egykori királyi várszervezet népei közé tartozó – még csak nem is várjobbágyi, hanem várnépi jogállású – személyekkel van dolgunk, akik szabályos királyi kiváltságolás nélkül éltek nemes módjára. 1358. évi sikertelen próbálkozásuk egyetlen következménye az volt, hogy a nádor, elutasítván keresetüket, a szokott módon „örökös hallgatást” (*perpetue taciturnitatis silencium*) parancsolt nekik a birtokrész ügyében.<sup>78</sup>

Az örökös hallgatás esetünkben 1375-ig tartott. Ez évben ugyanis, június 24-én, Nagy Lajos király parancsba adta a zalai konventnek, hogy a Pacsai Szentesnek

72 1353: DL 636. (Az ítéletlevél István ifjabb király adományát tartalmilag átíró részletét kiadta Szentpétery, d. RA II/l. 36.)

73 1283: Zala I. 592. és 1283–1285 k.: Zala I. 61–62. (várnépbeliek, vö. még Zala I. 99.), 111. 1256: Zala I. 31. és 1283–1285 k.: Zala I. 64. (várjobbágyok).

74 E jelenségre l. *Zsoldos A.*: A várjobbágyi birtoklás i. m. 11., 15–16.

75 1334: Zala I. 275.

76 Az előző jegyzetben idézett adat egy 1334. évi vizsgálat emlékéét tartotta fenn, tudomásunk van továbbá egy 1328-ban megejtettről is, l. Zichy VI. 14.

77 Feltehetően a Kapornak melletti Boksáról van szó, de nem zárható ki a másik lehetőség, a Csesztreg melletti Boksa sem, vö. *Csánki Dezső–Fekete Nagy Antal*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I–V. Bp. 1890–1941., III. 32.

78 1358: Zala I. 594.

mondott Tamás, valamint a pacsai Jónás nemzetségből (*de genere Jonas dicti de Pacha*) származó rokonai pacsai birtokrészét meghatározó királyi ember mellé adjon tanúbizonyoságot.<sup>79</sup> A konvent jelentése szerint a határjárás rendben megtörtént, mégpedig minden ellentmondás nélkül. Bár a pontos genealógiai kapcsolatok feltárásához szükséges adataink hiányoznak,<sup>80</sup> mégis bizonyos, hogy az 1358. évi per felpereseinek leszármazottai bukkannak fel ebben a forrásunkban. Erre utal már a „nemzetség”<sup>81</sup> Jónás neve is: aligha kétséges, hogy a név az 1280-as években szereplő azon Jónás nevű várnépbelire utal, akinek egyik unokáját az 1358. évi perből már ismerjük. Még egyértelműbben mutatja a kapcsolat meglétét, hogy 1375-ben a királyi ember „István úr, Magyarország hajdani királya, Béla úr elsőszülöttje kiváltságlevelének tartalma szerint” (*iuxta continenciam privilegii domini Stephani primogeniti domini Bele olim regis Hungarie*) járta meg a határokat, amelyek leírása valóban megegyezik az 1260. évre hamisított oklevélben olvasható határjárással.

Az 1375. évi oklevél tehát az egykori várnépbeliek leszármazottainak révbe érkezéséről tudósít. Bár az ügy háttéréről bővebb információink nincsenek, mégis nyilvánvalónak tűnik, hogy Szentés Tamásnak és rokonainak – ellentétben az előző generáció tagjaival – valamiképpen sikerült elismertetniük a hamis oklevél nemesítő erejét, s ennek köszönhették, hogy 1375-ben „a Jónás nemzetségből való nemesek”-ként (*nobiles de generacione [...] Jonas*)<sup>82</sup> emlegették őket.

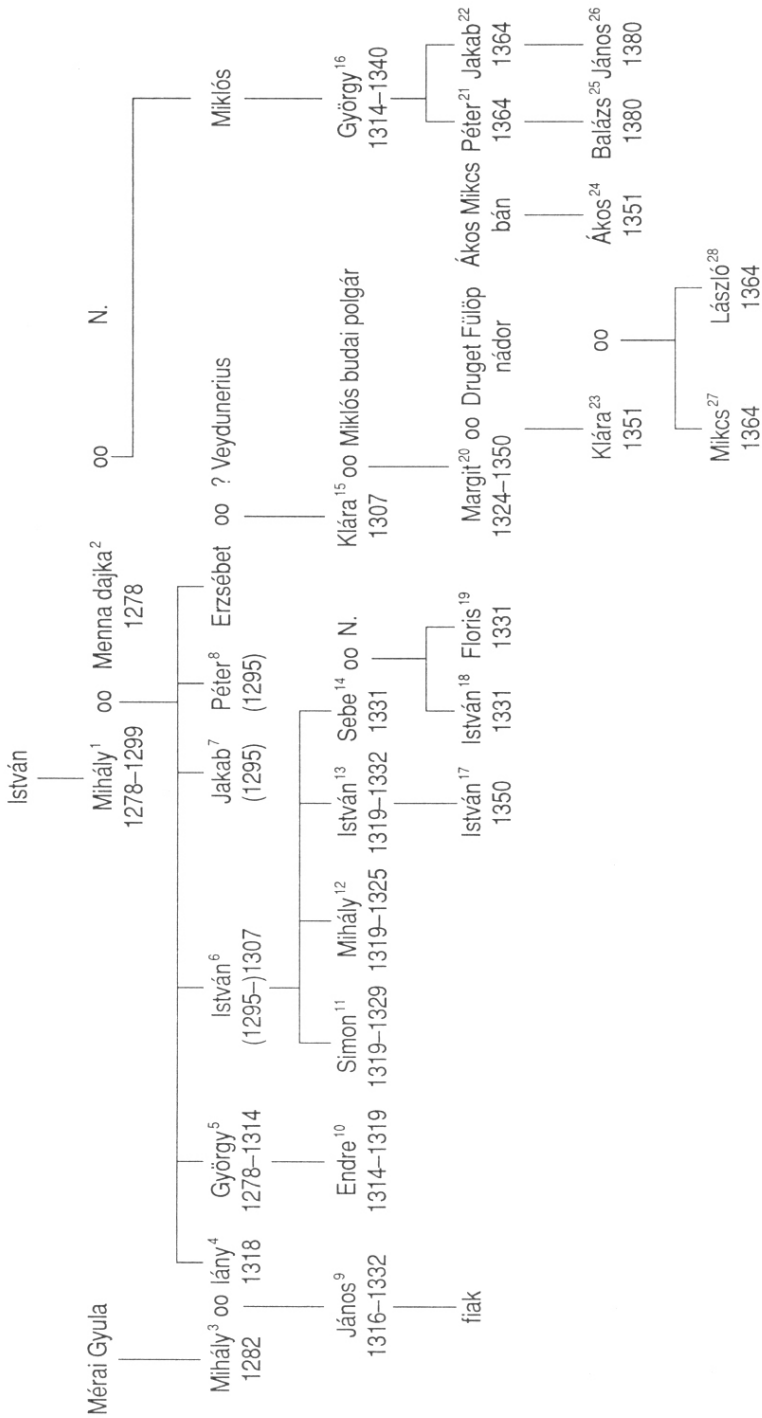
79 1375: Zala II. 123–124.

80 Egyedül a Szentés Tamás rokonai között felsorolt Lőrinc fia Domokos esetében tételezhető fel, hogy az apja azonos személy lehetett az 1358. évi perben szereplő Boksái Péter fia Lőrincel.

81 Az, hogy a rokonság ez alkalommal a „de genere” minősítéssel együtt szerepel, csupán annyi jelentőséggel bírhat, hogy újabb adalékot szolgáltat annak a jelenségnek a megismeréséhez, mely szerint a várnépi vagy kiemelt jobbágyi rokonságok körében szokás volt, hogy a nemesség elnyerését követően genusként tarták számon önmagukat, l. *Zsoldos Attila: Nemzetség és várjobbágyosság. (Meggjegyzések a várjobbágy-nemzetségek számának kérdéséhez.)* Turul 1993. 4. sz. 16–17.

82 1375: Zala II. 123–125.

## Menna dajka családja





1. 1278: DF 266 088. (szász); 1299: ÁÚO X. 351., ÁÚO XII. 649.
2. 1278: DF 266 088. (név nélkül); 1295: +ÁÚO X. 180.
3. 1282: RA 11/2–3. 290. (királynéi ifjú)
4. 1318: *Győrffy Gy.*: i. m. I. 122–123.
5. 1278: DF 266 087. (királynéi főszekeresz, budai polgár); 1289: BTOE 1. 248. (budai esküdt); 1295: +ÁÚO X. 180.; 1299: ÁÚO X. 351. (budai polgár); 1307: DF 266 085.; 1314: DF 266 084.
6. 1295: +ÁÚO X. 180.; 1299: ÁÚO X. 351.; 1307: DF 266 085.
7. 1295: +ÁÚO X. 180. (pataki plébános)
8. 1295: +ÁÚO X. 180.
9. 1316: Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. (= Csáky) Bp. 1919., I. 75.; 1317: Anjoukori okmánytár. I–VII. Szerk. Nagy Imre, Nagy Gyula. Bp. 1878–1920., 421., Csáky 1. 76.; 1318: *Győrffy Gy.*: i. m. I. 122–123.; 1320: Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez. I. Szerk. Pesty Frigyes, Ortway Tivadar. Pozsony, 1896. 20.; 1322: CD V111/5. 122.; 1324: DL 70 152., DF 266 087.; 1325: CD VIII/5. 153.; 1327: DL 86 986.; 1332: DL 40 628.
10. 1314: DF 266 084.; 1319: DF 266 081.
11. 1319: DF 266 081.; 1324: DF 266 082.; DF 266 087.; 1325: DF 266 082. (vö. AOklt IX. 24. sz.); 1329: DL 2540.
12. 1319: DF 266 081.; 1324: DF 266 082.; DF 266 087.; 1325: DF 266 082. (vö. AOklt IX. 24. sz.)
13. 1319: DF 266 081.; 1324: DF 266 082.; DF 266 087.; 1325: DF 266 082. (vö. AOklt IX. 24. sz.); 1329: DL 2540.; 1331: DL 70 615., DL 75 831.; 1332: DL 40 628.
14. 1331: DL 70 615.
15. 1307: DF 266 085.
16. 1314: DF 266 084.; 1319: DF 266 081.; 1324: DF 266 082.; 1325: DF 266 082. (vö. AOklt IX. 24. sz.), DL 70 610.; CD VIII/5. 153.; 1331: DL 70 615.; DL 75 831.; 1340: DF 266 084.
17. 1350: DF 266 087.
18. 1331: DL 70 615.
19. 1331: DL 70 615.
20. 1324: DF 266 087.; 1340: DF 266 085.; 1350: DF 266 087.; 1351: DL 42 781
21. 1364: DF 266 087.
22. 1364: DF 266 087.
23. 1351: DL 42 781.
24. 1351: DL 42 781.; 1352: uo.
25. 1380: DF 266 088.
26. 1380: DF 266 088.
27. 1364: DF 266 087.
28. 1364: DF 266 087.

ATTILA ZSOLDOS  
TWO FAKE DOCUMENTS

One of the two documents examined in the study was issued on 1 May 1295 under the name of Queen Agnes, wife of King Andrew III (1290–1301). While the date appearing on the document was obviously wrong (for at that time the first wife of Andrew III, Fennena, was still alive, while Agnes became queen only in 1297), until now researchers had not doubted the authenticity of the document. However, not only is the date wrong, but the whole document is a fake. This assertion is clearly supported both by the archontological data in the document and by analysis of the content of the document. On the basis of the relatively large number of accurate data in the document concerning relatives, it may be concluded that the forgery was prepared in 1346. The examination led to the discovery of noteworthy information concerning genealogy. It became apparent that the name of the daughter of the Hungarian king Stephen V (1270–1272), which had hitherto been unknown, was Margit. And that the forger of the document, Margit, the wife of Fülöp Druget (1323–1327), was the great grand daughter of Menna, who had served as nursemaid to several of King Stephen V's children.

The second document was issued in Duke Stephen's name—who later became King Stephen V. Unlike the first document, scholars have always known that this document is a forgery. The study presents new factors confirming the forged nature of the document, as well as additional material concerning one aspect of legal thought in fourteenth century Hungary. In 1358 attempts were made to use the document in the course of a legal case, but the presiding judge declared the document to be invalid, even though he had no knowledge that it was a forgery. An analysis of the reasons of the judgement indicates that in the mid-fourteenth century the 'freedoms' (*libertas*) of the warriors of the royal fortresses (*iobagiones castri*) were not considered to be equal to the freedoms of noblemen. This finding contradicts the view commonly expressed by writers of Hungarian history.